

miştir; ona göre ne bir insan ruhu hayvana ne de bir hayvanın ruhu başka bir hayvana geçebilir (*Keşfü'l-maḥcûb*, s. 55, 57-59, 61-63, 66-69).

Bazı müslüman âlimler, bütün canlıların Allah tarafından yaratıldığını kabul etmekle birlikte yaratma biçiminin nasıl gerçekleşmiş olduğu konusunda farklı düşünmektedirler. Nazzâm, talebesi Câhiz ve daha sonraki bir kısım bilimci ve düşünür, canlıların oluşumunu gök cisimlerinin muhtemel etkisine bağlayan Hermetik gelenekle eski Araplar'ın metamorfoz ve metampsikoz inançlarının da tesiriyle canlıların, özellikle de hayvan türlerinin oluşumunu kimyasal-biyolojik evrim ve transformizm teorileriyle izaha çalışmışlardır ki onların bu öğretileri bazı yönlerden Lamarkizm ve Darwinizm'e benzemektedir (Eisenstein, *Einführung in die arabische Zoographie*, s. 127; Bayraktar, *IQ*, XXVII/3 [1983], s. 149-155). Câhiz hayvanların evrimini, fizikî çevre ve iklimin türler üzerine yaptığı etkinin yanı sıra adaptasyon, tabii seleksiyon, hayat için kavga faktörleri ve bugünkü mutasyon fikrine benzer bir biçimde tanımladığı türlerin âdil olarak değişebilme kabiliyetiyle açıklamıştır (*Kitâbü'l-Hayevân*, I, 26-31; III, 245, 279; IV, 24-26; V, 16, 35, 85-86, 106, 203; VI, 25-26, 133-134; VII, 77). İbn Miskeveyh ise ayrıca ara türleri de belirtmiş ve madenlerden bitkiler âlemine dağlarda yetişen yapraksız çok küçük bir bitkiye yakın türlerle, bitkilerden hayvanlar âlemine hurma ağacıyla ve hayvanlardan insana da maymunla geçildiğini söylemiştir (*el-Fevzü'l-aşgar*, s. 91-95). Bitki ve hayvan türlerinin sunî seçim yoluyla evrimleşebileceğini ilk defa öne süren ise Bîrûnî'dir (Wilczynski, *LX* [1959], s. 459-466). Bîrûnî ayrıca ana fikri Aristot'a kadar giden spontane üreme ve biyojenez teorisini geliştirmiş ve bu görüş İbn Tufeyl tarafından da *Hay b. Yakzân* adlı eseriyle sürdürülmüştür (Bayraktar, *İslâm'da Evrimci Yaratılış Teorisi*, s. 73-75, 160).

Hayvanların oluşumuyla ilgili teorik yaklaşımların en ilgi çekici ve cüretkâr olanı, ünlü kimyacı Câbir b. Hayyân'ın öne sürdüğü insanın ve çeşitli hayvan türlerinin laboratuvarında yapay olarak üretilebileceği iddiasıdır. Câbir, nesnelerin kimyevî özelliklerinin bilinmesi durumunda tabii süreçlerin yapay olarak taklit edilebileceği inancındaydı. Ayrıca Câbir'in tabiatı taklit aşamasında durmayıp tabiatı bulunmayan canlı türlerini üretmekten söz ettiği de bilinmektedir. Mîzan,

tıp ve kimya ilmiyle birtakım tılsım ve ruhanî güçlerden destek alarak ulaşılan tecrübî ilim aşamasına "ilmü't-tekvîn" adını veren Câbir bu işlemlerden özellikle *Kitâbü'l-Tecmî'* adlı eserinde söz etmektedir (*Muhtârü Resâ'il*, s. 93-94). Bunlardan başka konuyla ilgili klasik literatürde hayvan psikolojisi hususunda ileri sürülmüş ilgi çekici ayrıntılara sık sık rastlanmaktadır. Neftî Bel-Haj Mahmoud'un *La psychologie des animaux chez les arabes* (Paris 1977) adlı eseri bu ayrıntılara hasredilmiş önemli bir incelemedir.

III. (IX.) yüzyıldan itibaren müslümanların botanik bahçeleri gibi hayvanat bahçeleri de kurdukları bilinen bir husustur. Genellikle "hayrû'l-vaḥş" olarak adlandırılan bu bahçeler, ya av ve eğlence için ya da bilimsel araştırma yapma amacıyla kurulmuşlardı. Özellikle tabiatta gözlemlenmeleri zor olan vahşi hayvanlarla süslü hayvan türleri buralarda toplanmıştır. Bunların ilki Sâmerâ saraylarının bahçelerinde, daha sonra da Bağdat, Basra, Şam gibi diğer şehirlerde düzenlenmiştir. Tolunoğlu Ahmed'in oğlu Humâreveyh zamanın en geniş hayvanat bahçesini kurdurmuş ve her kafesin içine ayrı bir çeşme yaptırmıştır. Abbâsîler'in en güçlü dönemlerinde Bağdat sarayının hayvanat bahçesine bütün dünyadan ilginç hayvanlar ve avcı hayvanlar gönderildiği bilinmektedir. Bir ara hayvanat bahçeciliği o kadar yaygın hale gelmiştir ki sadece bir türe ait hayvanların toplandığı bahçeler dahi yapılmıştır; Meselâ Mısır'da vezir Ebû'l-Fazl İbnü'l-Furât'ın yalnız yılanları ve haşeratı topladığı bir bahçesinin olduğu söylenmektedir (Mez, s. 407). Bu yüzyıldan itibaren hayvanat bahçeleri Endülüs'te de yaygınlaşmış, özellikle II. Abdurrahman ve III. Abdurrahman dönemlerinde farklı hayvan örnekleri toplamak için Doğu İslâm dünyasına görevliler gönderilmiştir (İmaduddin, s. 164).

BİBLİYOGRAFYA :

et-Ta'rîfât, "ḥayevân" md.; Câbir b. Hayyân, *Muhtârü Resâ'il* (nşr. P. Kraus), Kahire 1354, s. 93-94; Câhiz, *Kitâbü'l-Hayevân*, I, 11, 26-31, 144, 208-209; III, 54, 164-165, 245, 279, 349; IV, 24-26, 97, 169, 171-200; V, 16, 35, 85-86, 106, 142, 203, 248-257; VI, 25-26, 54, 133-134, 399; VII, 31-32, 35, 77, 399; Ebû Ya'kûb es-Sicistânî, *Keşfü'l-maḥcûb* (nşr. H. Corbin), Tahrân 1979, s. 55, 57-59, 61-63, 66-69; Fârâbî, *İḥşâ'ü'l-ülûm*, s. 99; İbn Sînâ, *Aksâmü'l-ülûmi'l-akliyye* (*Tis'u Resâ'il* içinde), Kahire 1908, s. 110; a.mlf., *eş-Şifâ'et-Tabî'iyyât* (8), İbrâhim Medkûr'un girişi; İbn Miskeveyh, *el-Fevzü'l-aşgar*, Beyrut 1319, s. 91-95; İhvân-ı Safâ, *Resâ'il*, Beyrut 1957, II, 178-377; Hârizmî, *Me-fâtiḥu'l-ülûm* (nşr. İbrâhim el-Ebyârî), Beyrut

1409/1989, s. 154; İbn Sîde, *el-Muḥaṣṣaṣ*, Bulak 1321, VI, 135; VIII, 186; Demiri, *Ḥayât al-ḥayevân* (trc. A. S. G. Jayakar), London 1906, I, tercüme edenin önsözü; *Keşfü'z-zunûn*, I, 695; A. Mez, *The Renaissance of Islam*, London 1937, s. 407; Abdullah Adnan, *La science chez les turcs ottomans*, Paris 1939, s. 19; Sezgin, *GAS*, III, 343-380; Abdülcebbâr Nâci, "Rü'ye türâsiyye ilâ'ilmî'l-ḥayevân 'inde'l-Câhiz", *Proceeding of the First International Symposium for the History of Arabic Science*, Halep 1977, I, 421-450; S. M. İmaduddin, *Muslim Spain*, Leiden 1981, s. 164; Mahmut Kaya, *İslâm Kaynakları Işığında Aristoteles ve Felsefesi*, İstanbul 1983, s. 164-178; *Miftâhu künûzî's-sünne*, s. 77-78, 81, 101, 170-172, 200-201, 492-493; Mehmet Bayraktar, *İslâm'da Bilim ve Teknoloji Tarihi*, Ankara 1985, s. 153-156; a.mlf., *İslâm'da Evrimci Yaratılış Teorisi*, İstanbul 1987, s. 73-75, 160; a.mlf., "Al-Jâhiz and the Rise of Biological Evolutionism", *IQ*, XXVII/3 (1983), s. 149-155; M. Ahmed Kâsım, *Mu'cemü'l-müzekker ve'l-mü'enneş*, Beyrut 1989, s. 15-16; Seyyid Hüseyin Nasr, *İslâm ve İlim: İslâm Medeniyetinde Akli İlimlerin Tarihi ve Esasları* (trc. İlhan Kutluer), İstanbul 1989, s. 60-71; H. Eisenstein, *Einführung in die arabische Zoographie*, Berlin 1991, s. 127; "Some Accounts of Zoological Experiments in Classical Arabic Literature", *The Arabist: Budapest Studies in Arabic*, XV-XVI, Budapest 1995, s. 113-120; J. Z. Wilczynski, "On the Presumed Darwinism of Alberuni Eight Hundred Years Before Darwin", *ISIS*, LX (1959), s. 459-466; M. Bâkır Ulvân, "Kütübü'l-ḥayevân 'inde'l-'Arab", *el-Mevrid*, I/3-4, Bağdat 1972, s. 24-34; Ch. Pellat, "Ḥayawân", *EP* (ing.), III, 304-309, 311-313; Cevat İzgi, "Demiri", *DİA*, IX, 153.

MEHMET BAYRAKДАР

B) Fıkıh. Kur'ân-ı Kerim'de ve hadislerde, Allah'ın insanoğluna verdiği imkân ve nimetlerin hatırlatılması ve süregelen bazı yanlış inançların düzeltilmesi amacıyla veya hayatın ve beşerî ilişkilerin tabii bir unsuru olarak yahut ibadetler ve hukukî işlemler bağlamında etlerinin ve kendilerinden faydalanmanın helâl ya da haram oluşu gibi dinî-fıkıhî hükümlerin açıklanması için birçok hayvandan grup, cins ve tür isimleriyle sıkça söz edildiği görülür. Kur'an'da iyi ve temiz şeylerin helâl, pis şeylerin haram kılındığı (el-Mâide 5/5; el-A'râf 7/157), açıkça yasaklananlar dışında yeryüzündeki yenilebilir maddelerin, bu arada hayvan etlerinin kural olarak helâl (el-Mâide 5/1; el-En'âm 6/145; en-Nahl 16/115-116), meyte, kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına kesilen (el-Bakara 2/173; el-En'âm 6/145; en-Nahl 16/115), kendiliğinden ölen, boğulmuş, vurulup öldürülmüş, uçuruma yuvarlanıp ölmüş veya boynuzlanıp öldürülmüş, yırtıcı hayvanlar tarafından öldürülüp bırakılmış, kutsanan taşlar üzerine kesilip kurban edilmiş hayvanların haram

kılındığı, eğitilmiş avcı hayvanların yakaladığı (veya öldürdüğü) hayvanların helâl olduğu (el-Mâide 5/3-4), Allah'a büyükbaş ve küçükbaş hayvanların kurban edilmesi (el-Hac 22/28, 34, 36; el-Kevser 108/2), üzerine Allah adı anılmadan kesilen hayvanların yenilmemesi gerektiği (el-En'âm 6/121) ve deniz hayvanlarının yine kural olarak helâl sayılması (el-Mâide 5/96) gibi fikhî hükümler bulunmaktadır; yahudilere de tırnaklı hayvanların, sığır ve davarın iç yağlarının haram kılındığı bildirilmiştir (el-En'âm 6/146). Hadislerde ise âyetlerde zikredilen hususların açıklanmasından başka, hayvanlara şefkat ve merhametle davranmaktan şer'î kesim usullerine, salya ve artıklarının temizliğinden verdikleri zararların tazminine kadar birçok konuda ayrıntılı hüküm ve tavsiyelerin yer aldığı görülmür.

Gerek âyet ve hadislerle çeşitli hayvan grup ve türlerine dair birtakım dinî-hukukî hükümlerin getirilmesi, gerekse hayvanların insan hayatının ve hukukî işlemlerin tabii bir parçasını teşkil etmesi sebebiyle onların korunması ve hakları, hangi cins ve türlerinin yeneceği yahut yenmeyeceği, kesilmeleri, mal olarak statü ve zekâtları, avlanma ve avcılıkta kullanılmaları, beslenmeleri, yol açtıkları veya onlara verilen zararın tazmini ve akde konu edilmeleri gibi birçok mesele İslâm âlimleri tarafından ayrıntılı biçimde incelenmiş ve haklarında çeşitli tartışma örneklerinin sergilendiği zengin bir literatür oluşturulmuştur. Yapılan incelemeleri aşağıdaki ana başlıklar altında toplamak mümkündür:

1. Hayvanlara Karşı Şefkatli ve Merhametli Olmak (hayvan hakları). Hayvanları insanların hizmetine veren ve çeşitli şekillerde onlardan faydalanılmasını helâl kılan Allah Teâlâ buna karşılık hayvanlara merhamet ve şefkat gösterilmesini emreder. Hz. Peygamber'in, "Merhamet edene Allah da merhamet eder; yerkilere merhamet edin ki göktekiler de size merhamet etsin" (Ebû Dâvûd, "Edeb", 58) meâlindeki hadisiyle insanları hayvanlara karşı iyi davranmaya yönlendirdiği ve aç veya susuz bırakılmaları, dövülmeleri, yavrularının alınması, yarışma düzenlenerek dövüştürülmeleri, güçlerini aşan ölçüde yük taşınması gibi kötü muamele yapılmasına şahit olunca müdahalede bulunarak ilgilileri uyardığı görülmektedir. Zaman zaman geçmiş ümmetlerin iyi ve kötü davranışlarından örnekler anlatan Resûl-i Ekrem, günahkâr bir kişinin çok susamış bir köpeğe zor şartlar altın-

da su temin ettiği için Allah tarafından başışıldığını (Buhârî, "Şirb", 9; "Mezâlim", 23; Müslim, "Selâm", 153, 154, 155), bir kediyi hapsederek açlıktan ve susuzluktan ölmesine yol açan bir kadının da bu yüzden cehennemlik olduğunu (Buhârî, "Bed'ü'l-halk", 16; Müslim, "Selâm", 151-152; "Tevbe", 25) haber vermektedir. Yine Resûlullah, bir deveye binen Hz. Âişe'ye hayvana şefkat ve merhametle davranmasını tavsiye etmiş (Müslim, "Birr", 79; Ebû Dâvûd, "Edeb", 10), kendisini görünce inleyen bir devenin yanına gidip başını okşadıktan sonra sahibini, "Senin eline verdiği bu hayvan hakkında Allah'tan korkmuyor musun? Hayvan bana, senin onu aç bıraktığından ve çok yorduğundan şikâyet etti" diyerek azarlamıştır (Ebû Dâvûd, "Cihâd", 44). Açlıktan karnı sırtına yapışmış bir deve görünce de, "Bu dilsiz hayvanlar hakkında Allah'tan korkun" buyurmuş (Ebû Dâvûd, "Cihâd", 44), sağım sırasında koyunların memelerinin incinmemesi ve çizilmemesi için sağıcıların tırnaklarını kesmelerini istemiştir (Abdülhay el-Kettânî, II, 369). Ayrıca Hz. Peygamber'in, yavruları alndığı için ıstırap içinde kanat çırpın bir kuşu görünce bunu yapanları uyardığı ve yavruların geri verilmesini emrettiği (Ebû Dâvûd, "Cihâd", 112), canlı hayvanın bağlanıp hedef haline getirilmesini ve ona atış yapılmasını yasakladığı, hatta bazı rivayetlere göre böyle yapanları lânetlediği (Buhârî, "Zebâ'il", 25; Müslim, "Şayd", 58-60), bindiği deveye beddua da bulunan bir kadının hayvandan aşağı indirilmesini istediği (Müslim, "Birr", 80) ve böylece hayvanlara hakaret edilmesini dahi hoş karşılamadığı, onların özelliklerle başlarına vurularak dövülmelerini, yüzlerine damga basılmasını (Müslim, "Libâs", 106-112), hayvanlar arasında güçleş ve dövüş tertiplenmesini (Ebû Dâvûd, "Cihâd", 51; Tirmizî, "Cihâd", 30), etlerini yeme niyeti olmaksızın sırf zevk için avlanmalarını (Nesâî, "Edâhî", 42; İbn Hibbân, VII, 557) yasakladığı bilinmektedir. Hz. Ömer'in, devesine gücünün üzerinde yük yükleyen bir kişiyi cezalandırdığı, bir devenin palan sürmesinden meydana gelen yarasına elini sürüp, "Senin başına gelen şeyden de sorguya çekilmekten korkarım" dediği, Ömer b. Abdülazîz'in, hayvanlara ağır gem ve koşum takımı vurulmaması, nodulla dürtülmemesi, develere 600 rıtlıdan (yaklaşık 230 kg.) fazla yük yüklenmemesi hususunda görevlilere tâlimat gönderdiği rivayet edilir (Abdülhay el-Kettânî, II, 369).

İslâm hukukçuları hayvanların canlarını acıtacak şekilde dövülmesini, aç bırakılmasını, güçlerinin üstündeki işlerde çalıştırılmasını suç kabul etmişler ve bunları yapanlara müdahale etmeyi muhtesiplerin görevleri arasında saymışlardır (Mâverî, s. 337). Onlara göre hayvanların hayatlarının devamını sağlamak Allah'a karşı yerine getirilmesi gereken bir görevdir. İnsanı sahibi bulunduğu hayvanın bakımından sorumlu tutan hukukçular bu konuda kusuru görülenlerin ikaz edileceğini, bunun etkili olmaması halinde kişinin hayvanı satmaya veya eti yenen türden ise kesmeye zorlanacağını söylerler. Hayvanın verimini kaybetmesi halinde de aynı hüküm geçerli sayılmış, eti yemeyen türden ise sırf bu sebeple itlâfî câiz görülmeyp sahibinin ona bakmakla yükümlü bulunduğu vurgulanmıştır. Sahibi belli olduğu halde kendisine ulaşılabilmesi durumunda hayvanın bakımı devletçe sağlanır ve yapılan harcamalar daha sonra sahibinden alınır. Sahlipsiz ve güç durumda kalmış hayvanların bakımı ve beslenmesi için vakıflar kurulduğu bilinmektedir (Çataltepe, s. 55-56). Hayvanların iğdiş edilmeleri ise tartışmalıdır; bu işlem bazı fakihler tarafından eziyet telakkî edilip yasaklanırken bazı âlimlerce faydaları göz önünde tutularak câiz görülmüştür (bk. HADİM). Öte yandan İslâm âlimleri hayvanların bir kısmının zararlı olmasını dikkate alarak ve Hz. Peygamber'den yılan, akrep, delice kuşu, fare ve saldırgan köpeğin ihramlı iken dahi öldürülebileceğine dair rivayet edilen hadisin (Buhârî, "Ceza'ü's-şayd", 7) kapsamını genişleterek insanların malına veya canına zarar veren bütün hayvanların öldürülebileceği sonucuna varmışlardır.

2. Hayvanların Evde Beslenmesi, Satışı ve Kiralanması. Sahih hadis mecmualarında, sahâbeden Ebû Umeyr'in çocuk yaşta iken evinde serçe veya kanarya cinsinden küçük bir kuş (nugayr) beslediği ve bu kuşun ölmesi üzerine Hz. Peygamber'in onun gönlünü aldığı rivayetine yer verilmektedir (Buhârî, "Edeb", 81, 112; Müslim, "Edeb", 30). Fakihler bu rivayetten hareketle eziyet etmemek, aç ve susuz bırakmamak şartıyla kafeste kuş beslenmesini câiz görmüşlerdir. Yine Resûl-i Ekrem'in, evinde vahşi bir hayvan beslediği, yalnızlıktan yakınan bir sahâbiye de güvercin veya horoz beslenmesini tavsiye ettiği rivayet edilir (*Müşned*, VI, 112; Heysemî, IV, 67; Abdülhay el-Kettânî, II, 371). Ayrıca o dönemde evlerde kedi beslendi-

ği ve ünlü sahâbî Ebû Hüreyre'ye "kedi-
cik babası" anlamına gelen bu künyenin,
koyun otlatırken bulduğu kedi yavrularını
eteğine koyup onlarla oynadığı için ve-
rildiği bilinmektedir (Tirmizî, "Menâkıb",
14; Hâkim, III, 506). Bu sebeple domuz
veya köpek gibi hakkında özel bir yasak-
lama bulunmadıkça veya hayvan için ezi-
yet, çevre için kirlilik ve rahatsızlık teşkil
etmedikçe evde hayvan beslemenin ku-
ral olarak câiz sayıldığı söylenebilir.

Genelde, mubah yollarla faydalanılma-
sı mümkün olan şeylerin satışına izin ve-
ren hukukçular hayvanların satışında da
aynı prensipten hareket ederler. Yalnız
avcılıkta kullanılanlar dışındaki yırtıcı hay-
vanlarla yılan, fare, akrep vb. zararlıların
satışını câiz görmezler. Müslümanların
domuz beslemesi veya alıp satması ya-
saktır. Bazı âlimler köpek için de aynı ka-
naati taşıırken bazıları av ve çoban köpe-
ği beslemenin câiz oluşundan hareketle
bunların ve hatta her türlü köpeğin satı-
şını câiz görürler. Hz. Peygamber'in, av ve
çoban köpekleriyle tarla bekleme amacı-
na yönelik olanların dışında köpek besle-
menin câiz olmadığını, besleyenlerin her
gün sevaplarında bir miktar eksilme ola-
cağını (Buhârî, "Bed'ü'l-halk", 17; Müs-
lim, "Tahâret", 93), köpek giren eve me-
lek girmeyeceğini ifade ettiği (Buhârî,
"Bed'ü'l-halk", 7, 17; Müslim, "Libâs", 81,
83) ve bir ara onun emriyle köpeklerin
öldürüldüğü, ancak daha sonra bunu ya-
sakladığı rivayet edilmektedir (Buhârî,
"Bed'ü'l-halk", 17; Müslim, "Tahâret", 93,
"Müsâkât", 46, 47). Köpeklerin öldürül-
mesine dair uygulama yukarıda zikredi-
len saldırgan ve kuduz köpeklerle ilgili
olmalıdır (ayrıca bk. KÖPEK). Bazı İslâm
âlimleri, özelliklerini tesbit etme ve bun-
lara uygun hayvan bulmadaki zorlukları
ileri sürerek hayvanların selem akdiyle
satışını câiz görmezler. Buna karşılık hay-
vanın türü, yaşı, cinsiyeti ve rengi gibi hu-
susiyetleri belirlenerek selem akdiyle sa-
tışını meşrû görenler de vardır.

Hayvanların kiralanmasında, mubah
maksatlarla kendilerinden faydalanma-
nın mümkün olması esas alınmakla bir-
likte elde edilecek menfaatin belirlene-
bilirliği de ayrıca önem arzeder. Meselâ
namaz vaktinde ötsün diye horoz ve sü-
tû, yünü veya kılı için hayvan kiralama-
sı, akid konusundaki belirsizlik ve bilin-
mezliğin taraflar arasında çekişmeye yol
açabilecek boyutta görülmesinden dola-
yı câiz görülmemiştir. Erkek hayvanların
damızlık olarak kullanma amacıyla kira-
lanmasının fakihler arasında tartışmaya

yol açması da aynı gerekçeye dayanır. Av
için köpek ve diğer avcı hayvanların kira-
lanması ise câizdir.

3. Eti Yenen ve Yenmeyen Hayvanlar.
İnsanın beslenmesinde önemli bir yeri
olan hayvanî gıdalarla ve bilhassa hayvan
etleriyle ilgili olarak İslâm dininin getir-
diği kayıtlayıcı hükümler, bu konuda yer-
yüzünde mevcut gelenekler ve inanç çev-
releri arasında orta bir yolu temsil ettiği
gibi önceki semavî dinlerle ve insan tabi-
yatıyla da uyum gösterir. Kur'an'da, taş-
kınlıkları ve zulümleri sebebiyle İsrâilo-
ğulları'na cezaî bir müeyyide olarak bazı
hayvanların tamamen, bazı hayvanların
da belirli kısımlarının haram kılındığı bil-
dirilir (el-En'âm 6/146). Yeni Ahid'de do-
muzun haram kılındığına dair açık bir ifa-
denin yer alması, üstelik ağıza giren
şeyin değil ağızdan ve kalpten çıkan şey-
lerin insanı kirleteceği (Matta, 15/11, 18;
Markos, 7/15-23), çarşıda satılan her şe-
yin yenebileceği (Korintoslular'a Birinci
Mektup, 10/25) gibi ifadeler, Tevrat'ta yer
alan haramların hristiyanlar tarafından
sonradan helâl sayıldığı ve İncil'in de bu
yönde tahrif edilerek yeme içme sınırının
çok geniş tutulduğu izlenimini vermek-
tedir (bk. DOMUZ). Câhiliye Arapları'nın
deve ve koyun gibi esasen eti yenen hay-
vanlardan belirli özelliklere sahip olanla-
ra özel isimler verip kutsallık atfetmele-
rinin, onları putlara kurban adayarak ve-
ya serbest bırakarak kendilerine haram
saymalarının Kur'an'da (el-Mâide 5/103;
el-En'âm 6/136, 138-140, 143-144) ve ha-
dislerde (Buhârî, "Akaika", 3, 4; Müslim,
"E'dâhi", 38) kınanması da yine İslâm'ın
bu konuda orta bir yol takip etmesinin
sonucudur.

Kur'an-ı Kerim'de, yeryüzündeki bü-
tün imkânların insanlığın emrine verildi-
ği sıkça vurgulanarak iyi ve temiz şeyle-
rin helâl, pis ve iğrenç şeylerin haram ku-
lindığı belirtilmiştir (el-Bakara 2/172; el-
Mâide 5/4; el-A'râf 7/32). Ancak yenmesi
mûtat olan deve, sığır ve koyun gibi tür-
lere veya deniz hayvanlarına çeşitli vesi-
lelerle yapılan atıflar hariç etleri yenile-
bilecek hayvanlarla ilgili bir döküm veril-
memiş, yenilmemesi gerekenler içinde
de sadece domuzun adı bildirilmiştir. Bu
hususdaki diğer yasaklar daha çok hay-
vanın ölüm şekli, kesim usul ve amacıyla
ilgilidir (el-Mâide 5/3; el-En'âm 6/121,
145). Kur'an'ın ifade tarzından, yiyecek-
ler için İslâmiyet'te temel kuralın helâllik
olduğu, aksi yönde delil bulunduğu tak-
dirde haramlık hükmünün söz konusu
edilebileceği anlaşılmaktadır. Hadislerde

bununla ilgili daha ayrıntılı hükümlerin
yer aldığı ve bazı ölçülerin getirildiği, bun-
ların da netice itibarıyla Kur'an'daki ilke-
leri açıklayıcı mahiyette olduğu görülür.
Meselâ hadislerde köpek dişli yırtıcı hay-
vanların ve pençeli yırtıcı kuşların etleri-
nin yenmeyeceğinin belirtilmesi (Müs-
lim, "Şayd", 15, 16; Ebû Dâvûd, "E'fime",
32; Tirmizî, "Şayd", 9, 11) veya bazı hay-
van cins ve türleriyle ilgili özel açıklamalar
böyledir. Ancak Hz. Peygamber'in yi-
yecekler konusundaki uygulamalarının ve
şahsî tercihlerinin daima dinî bir emir ve
yasak olarak değerlendirilmemesi gerek-
tiği, bu husustaki hadislerin sahih kabul
edilip edilmemesi, aynı konuda farklı ri-
vayetlerin bulunabilmesi, âyet ve hadis-
lerde geçen ilke ve ölçülerin yorumlan-
ması ve somut olaylara indirgenmesinin
zorluğu, bölgeler arasında örf, âdet ve
hayvanları adlandırma farklılığının bulun-
ması gibi birçok etken fıkıh mezhepleri-
nin, hatta mezhep içinde fakihlerin fark-
lı görüş geliştirmelerine yol açmış, sonuç-
ta eti yenen ve yenmeyen hayvanlar üze-
rine klasik dönem fıkıh literatüründe
zengin bir bilgi birikimi oluşmuştur.

Sığır, davar, deve, tavşan, tavuk, kaz,
ördek, hindi gibi evcil ve geyik, ceylan,
dağ keçisi, yabani sığır ve zebra gibi vah-
şi hayvanlarla pençeleriyle kaparak avlan-
mayan güvercin, serçe, bildircin, sığırcık,
balıkçıl gibi kuşların helâl olduğunda fa-
kihler görüş birliği içindedir. Çekirge de
sünnette yenebileceğine dair özel hü-
küm bulunması sebebiyle helâldir (Bu-
hârî, "Zebâih", 13; Müslim, "Zebâih",
52; İbn Mâce, "E'fime", 31). Bu sayılan
hayvanların bir kısmının helâlliyi "en'âm"
veya "behîmetü'l-en'âm" adlandırmasıyla
Kur'an'da tasrih edilmiş (el-Mâide 5/1;
el-Hac 22/28, 30), diğerleri de Kur'an'ın
"iyiiniz" dediği iyi ve temiz şeyler (tayyi-
bât) kapsamında kabul edilmiştir.

Domuzun haram olduğu Kur'an'ın açık
hükmüyle sabittir (el-Bakara 2/173; el-
Mâide 5/3; el-En'âm 6/145; en-Nahl 16/
115). Bundan başka, a) Yırtıcı hayvanlar
grubundan olan, yani alt ve üst çenele-
rindeki dört uzun ve sivri dişle kapıp
avlanan ve kendisini bu yolla savunan
-evcil olsun olmasın- kurt, aslan, kap-
lan, pars, maymun, sırtlan, köpek, kedi
gibi hayvanlar; b) Pençesiyle kaparak
avlanan doğan, şahin, kartal, akbaba gi-
bi yırtıcı kuşlar; c) Yırtıcı olmamakla bir-
likte kuzgun, karga gibi leş ve pis şeyler
yiyen kuşlar; d) Tabiatı itibarıyla iğrenç
bulunan yılan, fare gibi hayvanlar; e) Ak-
rep, sinek ve böcek gibi zararlılar fakih-

lerin büyük çoğunluğu tarafından haram görülmüştür. Bazı Mâlikî fakihleri, âyet-te açıkça belirtilen domuz dışındaki hayvanların yenmesini kural olarak câiz görürken mezhepte meşhur görüş gerek aslan, kaplan gibi yırtıcı hayvanların gerekse şahin, kartal vb. yırtıcı kuşların veya pislikle beslenen karga gibi kuşların yenmesinin mekruh olduğu yönündedir. Bu âlimler, âyetteki genel iznin ilgili hadislerle sınırlanamayacağı, fakat hadislerin de yok sayılamayacağı noktasından hareket etmişlerdir. Bu görüş ayrılığı bir ölçüde Kur'an ile sabit hükümlerin hadislerle neshedilmesine, daraltılmasına veya genişletilmesine dair usul ayrılıklarından kaynaklanmaktadır. Ayrıca hangi hayvanların köpek dişi veya saldırganlık özelliği taşıdığının tesbiti, bazılarının şeklen köpek dişi olsa bile fonksiyon açısından köpek dişi sayılıp sayılamayacağı, hayvanın tabiatı icabı iğrenç olup olmadığında farklı değerlendirmelerin yapılabilmesi, keler (semender) gibi bazı hayvanlar hakkında ayrıca hadislerin bulunması ihtilâfı genişletmektedir. Eti yenen hayvanların tesbitinde çerçeveyi en dar tutanların Hanefîler, en geniş tutanların ise Mâlikîler olduğu söylenebilirse de bu çerçeve içinde pek çok ayrıntı ve görüş farklılığı bulunmaktadır. Meselâ Hanefîler'e göre yukarıda sayılanlara ilâve olarak çakal, sincap, tilki, kirpi, gelincik, köstebek, kertenkele, keler, salyangoz gibi hayvanlar ve her türlü haşerat haram kabul edilir. Bunlardan bir veya birkaçını câiz gören mezhepler ve fakihler yanında ayı, fil, kurt, çakal, kedi etini mubah sayan âlimler de vardır. Yabani tavşan büyük çoğunluğa göre helâl, aralarında Abdullah b. Amr b. Âs'ın da bulunduğu bazı âlimlere göre ise tahrimen mekruhtur. Dört mezhepte genel kabul gören görüş evcil eşek etinin haram olduğudur. Bunu bazı Mâlikî fakihlerinin tenzihen mekruh saydığı, hatta bazı sahâbîlerin ve Hanefîler'den Bîşr b. Gıyâs el-Merîsî'nin helâl gördüğü rivayet edilir. At eti, Şâfiî ve Hanbelî hukukçuları ile Hanefîler'den Ebû Yûsuf ve Muhammed'e, ayrıca bazı Mâlikî hukukçularına göre helâldir. Hanefî mezhebinde yaygın görüşe ve bazı Mâlikî hukukçularına göre yenmesi câiz ise de tenzihen mekruhtur. Ebû Hanîfe'den nakledilen meşhur görüşe göre de tahrimen mekruh ve bazı Mâlikîler'e göre haramdır.

Eti yenen bir hayvanla eti yenmeyen bir hayvanın çiftleşmesinden doğan hayvanların etlerinin yenip yenmeyeceği tartışmalıdır. Doğan yavrunun annesine tâ-

bi olduğunu söyleyen Hanefîler'e göre at ile eşeğin çiftleşmesinden doğan katır hüküm itibarıyla annesine bağlıdır. At etini helâl sayanlara göre atın doğurduğu katırın eti de helâldir, fakat eşeğin doğurduğu katırın eti helâl değildir. Mâlikîler de anneyi esas almakla birlikte doğan hayvanın şeklen eti yenmeyen hayvana benzemesi halinde annesi ne olursa olsun etinin yenmeyeceğini söylerler. Şâfiîler ve Hanbelîler ise erkek veya dişiden birinin etinin yenmemesinin yavrunun etinin haramlığı için yeterli olduğu görüşündedirler. Onlar erkek ve dişinin ikisini de asıl kabul edip, "Bir şeyde haramlık ve helâllik ihtimali eşit olunca haram oluşu tercih edilir" prensibini esas alırlar. Katır etini, iki farklı cinsten hayvanın çiftleşmesinden doğan yavrunun etiyile ilgili bu temel yaklaşımdan ayrı olarak ele alıp bazı âyet ve hadislerle dayanarak haram veya mekruh sayan İslâm âlimleri yanında İbn Hazm gibi helâl olduğunu söyleyenler de vardır (Ebû Serî', s. 28-30).

Tavuk, kaz, ördek ve hindi gibi kümes hayvanlarının esasen helâl olmasına rağmen dinen necis sayılan maddelerle beslendikleri takdirde bekletilmeden kesilip yenmeleri bütün mezheplere göre mekruhtur; hatta Ahmed b. Hanbel'den haram olduğu yönünde bir görüş de rivayet edilir. Bu hayvanların bir süre temiz gıda ile beslenmesinden sonra yenmeleri daha uygun olur. Bu süre için iki, üç, on veya kırk gün gibi bazı rakamlar veriliyorsa da Hanefî fakihî Serahsî'nin ifadesine göre böyle bir tesbit yerine hayvandaki pis kokunun gitmesini sağlayacak kadar bir süre esas alınmalıdır (*el-Meb-sûl*, XI, 256).

Kuşların etinin yenilebilirliği hakkında genel ölçü pençeli ve pis (habîs) olmamalarıdır. Mâlikîler'in çoğunluğu, yırtıcı hayvanlar gibi kuşların da pençeleriyle avlanıp avlanmamasını dikkate almaksızın hepsini helâl sayar. Bazılarında ihtilâf bulunmakla birlikte keklik, bıldırcın, serçe, sığırcık, bülbül, güvercin, kumru, kırlangıç, papağan, baykuş, turna, toy, toygur, saksağan, bağırıtak ve deve kuşunun eti helâldir. Saksağan, kırlangıç ve baykuş Şâfiî ve Hanbelîler'e, papağan ve tavus ise yalnız Şâfiîler'e göre haramdır. Hüdhüd Hanefî ve Mâlikîler'e göre mekruh, Şâfiî ve Hanbelîler'e göre haramdır. Yarasa Hanefî ve Mâlikîler'e göre mekruh (veya haram), Şâfiî ve Hanbelîler'e göre haramdır. Göçeğin kuşu (surad) Hanefîler'e göre mekruh, diğerlerine göre helâldir. Kartal, atmaca, şahin, doğan, ker-

kenez ve delice gibi avcı kuşlarla akbaba ve pençesiz de olsa kuzgun, karga gibi leş yiyen diğer kuşlar ise çoğunluğa göre haramdır.

Yerin altında veya üstünde yaşayan her tür böcek, sinek, arı, örümcek, kırkayak, tırtıl, meyve kurdu, akrep, yılan, kertenkele, keler, kurbağa, salyangoz, fare, köstebek vb. hayvanların yenmesi haramdır. Mâlikîler'in çoğunluğu, yukarıda belirtilen temel görüşlerine uygun biçimde bu tür hayvan ve böcekleri yemenin helâl olduğunu söylemiştir. Haşarat türüne giren çekirgenin helâl olduğunda ise ihtilâf yoktur.

Deniz avının ve denizden gelen yiyeceğin helâl olduğunu (el-Mâide 5/96) ve buradan taze et yendiğini (el-Fâtır 35/12) ifade eden âyetlerle deniz suyuna dair bir soruya Hz. Peygamber'in verdiği, "Onun suyu temiz, meytesi (içinde ölen) helâldir" (Ebû Dâvûd, "Tahâret", 41; Tirmizî, "Tahâret", 52) şeklindeki cevapla, haklarında özel hüküm bulunmayan konularda mubahlığın esas alınacağı ve pis şeylerin yenilemeyeceği gibi genel prensipler suda yaşayan hayvanlara dair hükümlerin temelini teşkil eder. Bu delilleri, kara hayvanlarıyla ilgili yaklaşımlarına paralel bir şekilde yorumlayan Hanefîler sadece balık (semek) türündeki su ürünlerinin helâl olduğunu, midye, istakoz, karides gibi hayvanların etinin yenmeyeceğini söylerken Mâlikîler bütün su ürünlerini helâl kabul ederler. Şâfiîler, temelde su ürünlerinin hepsini helâl saymakla birlikte bir grup Şâfiî ve Hanbelî fıkıhçıya göre balık dışında kalanların hükmü benzeri kara hayvanlarına kıyaslanarak tesbit edilir. Hanefî ve Şâfiî mezheplerine göre hem karada hem suda yaşayan kurbağa, kaplumbağa, yılan ve yengeç gibi hayvanlardan yılan zehirli, diğerleri de pis olduğu için yenmez. Mâlikîler bu tür hayvanların yenmesini kural olarak câiz görürken Hanbelîler timsah, kurbağa ve yılanı haram sayar, diğerlerini ise kanı olanların (meselâ su samuru, yengeç, deniz kaplumbağası) kesilmesi kaydıyla câiz görürler.

Avlanarak elde edilen balıklar yanında suyun çekilmesi, birden aşırı derecede ısınması veya soğuması yahut bir yere sıkışma gibi tabii sebeplerle ölen balıklar da yenir. Ancak diğerlerinin zayıf kabul ettiği bir hadisi (İbn Mâce, "Sayd", 18; Ebû Dâvûd, "Et'ime", 35) esas alan Hanefîler, belirtilen sebeplerin dışında kendiliğinden ölen ve genellikle su üstüne çı-

kan balıkların yenmesini haram görürler. Hz. Ebû Bekir ise bunların helâl olduğunu belirtmiştir (Buhârî, “Zebâ’ih”, 12). Böyle bir balığın yenmemesinin başlıca sebebi nasıl ve ne zaman öldüğünün bilinmemesi, dolayısıyla etinin tıbben zararlı hale gelmiş olması ihtimalidir. Nitekim buna cevaz verenlere göre de ette bir bozulma görülmesi halinde yenilemeyeceği açıktır. Günümüzde çevre kirliliği vb. bir sebeple ölen balıkların durumu da bu çerçevede değerlendirilmeli ve tıbbî açıdan zararlı olup olmadıkları esas alınmalıdır.

4. Hayvanların Kesimi (tezkiye). Kur’ân-ı Kerîm’in genel anlatımından, yer-yüzündeki nimetlerden faydalanmada mubahlık ve serbestliğin aslı kural olduğu, ancak gerekli durumlarda birtakım kayıt ve sınırlamaların getirildiği anlaşılmaktadır. İslâm’ın gerek eti yenen ve yemeyen hayvanlar hakkında koyduğu ölçülerin, gerekse eti yenen hayvanların kesim şart ve usullerine dair getirdiği hükümlerin yine bu tür kayıt ve sınırlamalar arasında yer aldığı ve sağlık, beslenme, dinî mükellefiyet açılarından en az diğerleri kadar önem taşıyan bu hususların da fıkıh literatüründe titizlikle incelendiği görülür. Hayvanların kesilip kanlarının akıtılmasından sonra yenmesinin gerekliliği konusunda bütün semavî dinler ortak görüşe sahiptir. Yahudilik’te konu üzerinde bugün de hassasiyetle durulurken Hristiyanlık’ta, Pavlus’un yeme içme hususundaki dinî kayıtları belli amaçlarla tahrif etmesi konuyu dinî gereklilik kapsamından çıkarmıştır. İslâm dininde eti yenen kara hayvanlarının ancak fiilen veya hükmen boğazlanması halinde helâl olacağı, aksi takdirde ölü hayvan hükümüne gireceği ilkesi hassasiyetle sürdürülmüş ve konu fıkıh kitaplarında “zebâ’ih” başlığı altında ayrı bir bölüm halinde ele alınıp incelenmiştir.

Suda yaşayanlar dışındaki hayvanların etlerinin helâl olması için hayatlarının İslâm’ın muteber saydığı bir müdahale ile sona ermesi şarttır. Hayvanın yaşamının bu şekilde sona erdirilmesine “zekât” ve “tezkiye”, boynun çene ile birleştiği yerden kesilmesine “zeb’h” ve boynun göğüse birleştiği yerden kesilmesine de “nahr” denilmektedir. Tezkiyede bulunan kişinin müslüman veya Ehl-i kitap olması, kesici bir alet kullanması ve bu işi Allah’tan başkası adına yapmaması da şarttır. İslâm hukukçuları, karada yaşayan ve kesildiğinde veya yaralandığında kanı akan hayvanların yenilebilmesi için tezkiye-

yi şart koşarlar; balık ve diğer su ürünleriyle çekirgede ilgili hadislerle istinaden (*Müsned*, II, 97; Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 41; Tirmizî, “Tahâret”, 52) bu şart aranmaz; söz konusu hayvanlar kendiliklerinden ölseler de yenmeleri mubah görülür. Hem karada hem suda yaşayan hayvanlardan helâl sayılanların ise kesimi yapılmasının gerekip gerekmediği konusu fakihler arasında tartışmalıdır; ancak bunlardan akıcı kanı olanların kesimle helâl sayılacağı görüşü ağır basar. Kesim işlemi genelde eti yenen hayvanlar için söz konusu ise de eti yemeyen hayvanların kesiminin de bazı fikhî sonuçları vardır. Meselâ Hanefîler’e göre bu tür hayvanlar canlı iken temiz sayıldıkları gibi (domuz ve köpeğin durumu tartışmalıdır) kesilmeleri halinde de temiz sayılırlar, dolayısıyla tüy ve derilerinden faydalanılabilir; aksi takdirde post veya derileri ancak tabaklanmakla temiz olur.

Tezkiye ihtiyarî ve ıztırarî (hakikî ve hükmi) diye ikiye ayrılır. İhtiyarî tezkiye, usulüne uygun olarak keskin bir aletle boğaz bölgesinden keserek bir hayvanın hayatına son vermektir. ıztırarî tezkiye ise hayvanı herhangi bir yerinden kan akıtıcı bir aletle yaralayıp öldürmektir. İkinci usul genellikle av hayvanları için geçerlidir; ancak yakalanamayan eti helâl evcil hayvanlara da uygulanabilir. Meselâ keçi kaçır ve yakalanması mümkün olmazsa yahut kuyu gibi ulaşılması imkânsız bir yere düşerse delici-dürtücü veya ateşli bir silâhla yaralanıp öldürülebilir. Eğer ölmeden önce yetişilirse usulüne uygun biçimde kesilmesi gerekir; aksi takdirde murdar sayılır. Hayvanların tezkiyesi, etlerinin haram veya helâl olması sonucunu doğrudan etkilediğinden fakihler kesenin niteliği, kullanılan alet, sünnete uygun kesim şekli ve Allah’ın adının anılması hayvanın yemeyen kısımları ve rahminden çıkan yavru gibi hususların üzerinde ayrıca durmuşlardır.

a) Hayvanı Kesenin Niteliği. Hayvanı kesen veya avlayan kişinin müslüman yahut Ehl-i kitap olması gerekir. Ateistlerin, animistlerin ve putperestlerin kestiği hayvanın eti helâl değildir. “Bugün size temiz ve iyi şeyler helâl kılınmıştır. Kendilerine kitap verilenlerin yiyeceği size helâldir, sizin yiyeceğiniz de onlara helâldir” (el-Mâide 5/5) meâlindeki âyet genel bir ifadeye sahip olmakla ve hakkın da özel yasak bulunan yiyecekler hariç Ehl-i kitabın yiyip içtiklerinin tamamını kapsamakla birlikte İslâm âlimleri, “Ehl-i kitabın yiyeceği” ifadesinden özellikle on-

ların kestikleri hayvanın kastedildiği görüşündedirler. Çünkü kesimle ilgisi bulunmayan yiyecekler konusunda Ehl-i kitap’la diğer gayri müslimler arasında fark yoktur. Kimlerin Ehl-i kitap sayılacağı ise ayrı bir tartışma konusudur (bk. EHL-i KİTAP). Ancak Müslümanlığı terkedip yahudi veya hristiyan olanların kestiği hayvanın eti ulemânın çoğunluğuna göre yenmez. Sâbiîler’in kestiğinin helâl olup olmadığı ise ihtilâfıdır ve bu durum onların Ehl-i kitap sayılıp sayılmayacağı konusundaki görüş ayrılığından kaynaklanmaktadır (Serahsî, XI, 245; Nevevî, *el-Mecmû’*, IX, 74-75). Benzeri bir tartışma, Budizm gibi açık bir tanrı inancı taşımayan diğer din ve inanç mensupları hakkında da yapılabilir. Öte yandan Ehl-i kitabın kesim usulünün de sonucu etkileyip etkilemeyeceği hususu tartışmalıdır. Fakihlerin çoğunluğuna göre Ehl-i kitabın kestiği hayvanlar, ancak İslâm dininin öngördüğü usule uyularak ve keskin bir aletle boğazından kesilmesi şartıyla yenebilir. Aralarında Mâlikî fakih Ebû Bekir İbnü’l-Arabî’nin de bulunduğu bir grup bilgine göre Ehl-i kitabın kestiği hayvanın yenebilmesi için onların İslâmî kesim usulüne uymaları şart değildir; bunun kendi dinlerine göre geçerli olması yeterlidir. Hayvanı kesen kişide aranan bir diğer şart da akıllı ve mümeyyiz olmasıdır; erkeklik vasfı aranmaz. Mümeyyiz, yani iyi ile kötüyü birbirinden ayırt edebilen çocuklar da hayvan kesebilir. Fukahânın çoğunluğuna göre mümeyyiz olmayan çocukla deli ve muhakeme gücünü büyük ölçüde kaybetmiş sarhoş hayvan kesmeye ehil değildir. Şâfiî mezhebinde tercih edilen görüşe göre deli ve sarhoşla mümeyyiz olmasa da hayvanı kesebilecek güçteki çocuğun kestiği de yenir.

b) Kesimde Kullanılan Alet. Kesimde esas olan şey hayvana eziyet etmeden, acı çekirtmeden kanını akıtmaktır; bu da ancak keskin bir alet kullanmakla mümkündür. Hz. Peygamber, kesimin hayvana zahmet vermeden, onu hoş tutarak iyi bir biçimde yapılmasının gerekliliğini vurgular (Müslim, “Şayd”, 57; Ebû Dâvûd, “Eđâhî”, 12). İslâm âlimleri, keskin bir bıçakla ve hayvana mümkün olduğunca az acı verecek kesimi tavsiye ederken gerektiğinde kan akıtabilen keskin taş, ağaç parçası, demir, cam ve karniş gibi maddeleri kullanmayı da meşrû sayarlar; ancak diş ve tırnak gibi şeylerle kesilen hayvanın yenip yenmeyeceği ihtilâfıdır. Eziyet verici kör bir aletle kesim yapmak mekruhtur. Tezkiyenin hayvanın boğaz

kısından yapılması ve kesici alet kullanılması, damarlardaki kanın olabildiğince akması ve ette kalmaması içindir. Bu sebeple günümüzde dünyanın çeşitli yerlerinde kullanılan elektrik şoku, tabanca, karbondioksit gazı verme, başına çekiç veya tokmakla vurma, omurliliğine şiş sokma gibi tekniklerle öldürülen hayvanlar, Mâide sûresinin üçüncü âyetinde yenmelerinin haram olduğu belirtilen gruba girer. Çünkü hayvanın kesim esnasında canlı bulunması ve ölümünün de bu kesim işlemi sonucu meydana gelmesi gerekir. Ancak bu tür bir uygulama hayvanın ölümüne yol açmayacak, sadece onun sakinleşmesini temin edecek noktada bırakılır ve daha sonra hayvan canlı iken usulüne göre kesilirse eti yenir. Bununla birlikte yapılan işlemin sinir sistemini büyük ölçüde etkileyerek hayvanın hareket kabiliyetini ve dolayısıyla damarlarındaki kanın tamamen akmasını engellememesine dikkat etmek gerekir.

c) **Besmele Çekmek.** Kur'ân-ı Kerîm'de, kesim esnasında Allah'tan başkasının adının anılması veya hayvanın Allah'tan başkasına kurban edilmesi halinde etinin yenmeyeceği açıkça belirtilmiştir (el-Bakara 2/173; el-Mâide 5/3), fakihler de bu konuda görüş birliğine varmışlardır. Âlimlerin çoğunluğuna göre, kesilen veya avlanan hayvanın etinin helâl olabilmesi için kesim anında veya av hayvanını salıverirken ve ava ateş ederken besmele çekmek şarttır. Hayvanı keserken üzerine Allah'ın adını anmayı emreden âyetlerin (el-En'âm 6/118, 121) nasıl yorumlanacağı ve buna bağlı olarak kesilirken bismelenin unutulması veya kasten terkedilmesi halinde bu hayvanın etinin yenmesinin hükmü tartışmalıdır. Zâhirîler, her hâlükârda besmeleyi şart gördüklerinden bunu kasten terkedenden de unutanın da kestiğinin yenmeyeceği görüşündedir. Hanefî ve Mâlikîler başta olmak üzere çoğunluk bismelenin kasten terkedilmesi durumunda hayvanın etinin yenmeyeceğini, unutanın ise hükmen besmeleyi söylemiş sayılacağını kabul eder. Şâfiîler'e göre kesim sırasında Allah'ın adını anmak sünnettir ve kasten terkedilmesi mekruhtur; ancak kasten de terkedilse kesilen hayvanın eti helâldir. Kesim esnasında Allah'ın adının anılması müslümanlar için olduğu gibi Ehl-i kitap için de söz konusudur. Âlimlerin çoğunluğuna göre bunun yanında Allah'tan başkasının adını anmamaları da gerekir. Meselâ, "Allah'ın ve Mesih'in adıyla" diyerek hayvanı keserlerse bu hayvan

âyette geçen "Allah'tan başkası adına kesilenler" (el-Mâide 5/3) grubuna gireceğinden yenmez; ancak Allah'ın adıyla birlikte başkasının adının anılıp anılmadığının araştırılması gerekmez (Kâsânî, V, 46; İbn Rüşd, I, 450; İbn Kudâme, VIII, 578). Mâlikî mezhebine göre Allah adının anılması müslümanlar için şart olmakla birlikte gayri müslimler için şart değildir. Aralarında Abdullah b. Abbas, Atâ b. Ebû Rebâh, İbn Şihâb ez-Zührî, Rebiâtür-re'y, Şa'bî ve Mekhûl b. Ebû Müslim'in de bulunduğu bazı âlimlere göre yahudilerin ve hristiyanların "Mesih adına" veya "Üzeyir adına" gibi ifadeler kullanarak kestikleri de yenir. Çünkü onların yiyeceklerinin, yani kestikleri hayvanların helâl olduğunu ifade eden âyet indiği zaman da kesim anında böyle diyorlardı (Kurtubî, VI, 76). Bu durumda İslâm'a göre eti helâl olan hayvanların Ehl-i kitap tarafından usulüne uygun şekilde kesilmesi halinde yenmesi câizdir. Günümüzde bu konuda aksi sabit olmadıkça paketler üzerindeki bilgilere itibar edilir (Seyyid Sâbık, III, 290; Ahmed eş-Şerebâsî, II, 302; Zuhaylî, III, 689).

d) **Kesimin Yapılışı.** İhtiyarî tezkiye nefes ve yemek borusu ile bunların sağında ve solunda yer alan iki damar kesilerek yapılır ve buna tam kesim denir. Ebû Hanîfe'ye göre bunlardan en az üçünün, Mâlikîler'in meşhur görüşüne göre nefes borusu ile damarların, Şâfiîler'le Hanbelîler'e göre yemek ve nefes borularının, Ebû Yûsuf'a göre yemek ve nefes boruları ile damarlardan birinin, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'ye göre yemek ve nefes boruları ile iki damardan her birinin ekseriyetinin kesilmesi halinde tezkiye gerçekleşir. Sığır ve davarlarda zebh, develerde nahr sünnet veya müstehaptır. İmam Mâlik'e göre bir zorunluluk olmadıkça sığır ve davarda zebh, deve de nahrın uygulanması şarttır, aksi takdirde kesilen hayvanın eti yenmez. Hayvanı ensesinden kesmek mekruhtur. Bu şekilde yapılan kesimde, hayvan ölmeden damarlarla yemek ve nefes borularına ulaşılır ve bunlar belirtilen farklı görüşlere göre asgari ölçüde kesilirse etinin yenmesi helâl olur. Av hayvanlarında ve herhangi bir sebeple yakalanması mümkün olmayan evcil hayvanlarda başvuru zorunlu tezkiye ise hayvanı herhangi bir yerinden kesici, kan akıtıcı bir aletle yaramak suretiyle olur. Bu hayvanlar aldıkları yara ile ölmeden ele geçirilebilirse ihtiyarî tezkiye şartlarına göre de kesimleri yapılır.

e) **Sünnete Göre Kesim Şekli.** Hz. Peygamber kendisi bizzat deve ve koç kurban ederek hayvan kesiminin nasıl yapılacağını göstermiş ve bu konuda önemli gördüğü noktalara işaret edip şöyle demiştir: "Şüphesiz Allah her şeye karşı iyi ve güzel davranmayı emretmiştir... O halde hayvan keseceğiniz zaman en güzel şekilde kesiniz. Bu işi yapacak kimse bıçağını bilesin ve keseceği hayvanı rahat ettirsin" (Müslim, "Şayd", 57; Ebû Dâvûd, "Eđâhî", 12). Buna göre bıçak önceden bilenir, hayvan kesim yerine götürülürken canı acıtılmaz; imkân dahilinde diğer hayvanların gözü önünde kesilmesine dikkat edilir. Kesilecek hayvan koyun, keçi veya sığır cinsinden ise sol yanına yatırılır ve kibleye çevrilir; daha sonra hareketiyle kanın çıkmasına yardımcı olması için sağ arka ayağı serbest bırakılarak üç ayağı bağlanır ve sol elle kafası çeneden tutulup "bismillâhi Allâhü ekber" veya "bismillâh" denilerek sağ elle bıçak çene altından hızlıca çekilir; böylece yemek ve nefes boruları ile can damarları kesilir. Kesimin boyun omuruna kadar ulaşması, ancak içerideki omurliliğe varmaması, can çıkmadan başın hemen koparılması ve hayvanın çırpınması dinmeden yüzmeye başlanmaması tavsiye edilir; aksine hareket edilmesi hayvanın acısını arttıracığından mekruh sayılmıştır. Bu tavsiyelerde, hayvana en az acı verme ve damarlarındaki kanın mümkün olduğunca çıkıp akmasını sağlama hedefi gözetilmektedir; dolayısıyla bu hedefi daha iyi gerçekleştirecek metotlar bulunduğu takdirde onlar uygulanır.

f) **Kesilen Hayvanın Yenmeyen Kısımları.** Hayvanın kanı, erkeklik ve dişilik organı, husyeleri, mesane ve ödü ile deri altında oluşabilecek bezeler yenmez. Kanının yenmesi âyette açıkça yasaklandığı için haram, diğerleri ise tahrimen mekruhtur. Bunlar pis şeylerden sayılmış, Hz. Peygamber'in de yenmelerini kerih gördüğü rivayet edilmiştir (Beyhakî, X, 7, 8; Kâsânî, V, 61). Usulüne uygun olarak kesilen hayvanın damarlarında ve etlerin arasında kalan kan parçacıklarının bir sakıncası yoktur.

g) **Kesilen Hayvandan Çıkan Yavru.** Kesim sırasında hayvanın karnından canlı yavru çıkarsa yenilmek istenmesi halinde onun da ayrıca kesilmesi gerekir; organları tam gelişmemiş olan yavru ise yenmez. Yavrunun ölü olarak çıkması durumunda annesinin kesiminden önce öldüğü biliniyorsa yenmesi ittifakla haramdır; ölümünün annesinin kesilmesiyle ol-

